

Anna Rachwał

SYTUACJA ROLNA W WOJEWÓDZTWIE KRAKOWSKIM PO II WOJNIE ŚWIATOWEJ

Wstęp

W związku z niekorzystną strukturą agrarną rozwój rolnictwa w województwie krakowskim był utrudniony. Występował tutaj, w porównaniu do pozostałych części Polski, największy procent gospodarstw karłowatych (60%)¹. Nie licząc powiatu miechowskiego oraz olkuskiego region ten należał pod względem żywnościowym do niedoborowych obszarów kraju. Województwo krakowskie stanowiło najlepszy rynek zbytu dla nadwyżkowych obszarów Polski. Ponadto powszechne było tutaj duże rozdrobnienie ziemi. W zestawieniu z innymi obszarami Polski, rejony te odznaczały się najwyższymi odsetkami gospodarstw o powierzchni mniejszej niż 3 ha, a najniższymi, jeżeli chodzi o gospodarstwa ponad 5 ha. Niesprzyjające było także duże rozproszenie parcel gruntowych (tzw. „szachownica”), w szczególności w powiatach podgórskich. Skutkowało to tym, że rolnik często na 2–3 morgach miał swój grunt w kilkunastu kawałkach, a małe działki posiadały wielokrotnie kilku a nawet kilkunastu współwłaścicieli².

Województwo krakowskie było obszarem przeludnionym. Sytuację pogarszał fakt, iż chłopci gospodarowali tutaj na mało urodzajnej ziemi. Obok partii piaszczystej równiny nadwiślańskiej, zupełnie ubogiego powiatu chrzanowskiego, urodzajnego powiatu miechowskiego, częściowo olkuskiego, urodzaj-

¹ Archiwum Narodowe w Krakowie (AN Kr), Państwowy Bank Rolny w Krakowie (PBR Kraków), sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc marzec 1946 r., s. 2.

² AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc sierpień 1945 r., s. 2.

nej północnej części powiatu krakowskiego, pozostały obszar województwa stanowiło górzyście Podhale. Dominowały tam gleby gliniaste, o słabszym usłonecznieniu, niż w pozostałych rejonach. Silne amplitudy termiczne przyczyniały się do ciągłego zachmurzenia. Duże ilości opadów atmosferycznych w stosunku do silnych nachyleń terenu, wielu stromych stoków stwarzały trudne warunki dla produkcji rolnej³.

Niewielkie gospodarstwa były nieodpowiednio zagospodarowane, a na wsi panowała bieda. Małorolni nie mieli stałych źródeł zarobku. Niektórzy z nich utrzymywali się z handlu dorywczego (pędzenie bimbrowa, wyjazd na Zachód), wielu głodowało. Rozwiązanie problemu bezrobocia widziano w przesiedleniu części ludności, głównie rolniczej, na Ziemię Odzyskane, a kolejno zorganizowanie na wsiach chałupnictwa⁴.

W województwie krakowskim niezbędna była melioracja pól. W niektórych powiatach nawet 75% użytków rolnych wymagało odwodnienia, bądź innych prac melioracyjnych. Rolnicy nie dostrzegali jednak ważności takich zabiegów. Akcja melioracji i komasacji musiała być wykonana w sposób spółdzielczy, gdyż indywidualne gospodarstwa rolne nie były w stanie samodzielnie jej sprostać⁵.

W wyniku przeprowadzonej reformy rolnej struktura gospodarstw rolnych poprawiła się w małym stopniu i gospodarstwa karłowate nadal w województwie dominowały. Nie zlikwidowano bezrobocia wiejskiego⁶. Dlatego też produkcja przemysłowa była na wsi niezbędna, zwłaszcza na Podhalu⁷.

Warsztaty pełnorolne były zagospodarowane lepiej, jednak występowały one rzadko. Inną grupę gospodarstw stanowiły majątki państwowe. Jednak wymagały one przede wszystkim właściwego zagospodarowania i dobrej organizacji, a dopiero później ukierunkowania ich na produkcję szlachetnych nasion zbożowych, traw oraz jarzyn⁸.

³ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc listopad 1946 r., s. 2.

⁴ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc styczeń 1947 r., s. 2.

⁵ Ibidem.

⁶ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolnictwa woj. krakowskiego w miesiącu wrześniu br., s. 4.

⁷ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc grudzień 1946 r., s. 1.

⁸ Ibidem, s. 1–2.

Należy także wspomnieć, iż województwo poniosło duże straty i szkody w związku z przemarszem wojsk radzieckich. Meldunki w tej sprawie napływały do Wojewódzkiego Urzędu Ziemskiego w Krakowie. Siano i koniczyny zostały skoszone bądź wypasione, a pozostała część zasiewów uległa zupełnemu stratowaniu. Zniszczone zostały także ogrody, sady i szkółki drzew, a za pomocą granatów zdewastowano stan zarybienia w rzekach i stawach⁹.

Podatek gruntowy

Wszystkie należności podatkowe wsi zawierały się w jednym podatku – tzw. gruntowym, naliczanym na podstawie przychodów z gruntów. Podstawę opodatkowania stanowił przeciętny przychód z 1 ha gruntów ziemniaczano-żytnich w kwintalach żyta. W tym celu opracowano tabele wydajności z 1 ha oraz ceny 1 q żyta z 1945 r. Ponadto pod uwagę brano różne okoliczności, wpływające na spadek dochodowości gospodarstwa i jego zdolność płatniczą, np. straty wojenne, liczbę dzieci rolnika, itd.

Dochody z racji podatku gruntowego podzielone zostały w sposób następujący:

- 35% dla samorządu gminnego,
- 35% dla powiatowych związków samorządowych,
- 20% dla Skarbu Państwa,
- 10% dla komunalnego Funduszu Pożyczkowo-Samorządowego.

Całkowita suma podatku gruntowego stanowić miała dla danego płatnika równowartość do 8% jego plonów w życie¹⁰.

Podatek gruntowy zwiększano kilkakrotnie. Częściowo miał być on także wypłacany w zbożu. Chodziły pogłoski, że wieś dysponowała znaczną siłą nabywczą, którą powinno się po części ściągnąć i ograniczyć w przyszłości. Jednakże rolnicy wprost narzekali na stopniowe pogarszanie się ich położenia materialnego¹¹.

Bardzo dużą trudnością dla wsi krakowskiej (obszaru deficytowego w zboże) było całkowite spełnienie obowiązku płatności części podatku gruntowego

⁹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc sierpień 1945 r., s. 3.

¹⁰ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc styczeń 1947 r., s. 3–4.

¹¹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego, Oddziału w Krakowie, za miesiąc lipiec 1947 r., s. 2.

w naturze. Dlatego też przewidziane ulgi dla gospodarstw specjalnych i podgórskich w niewielkim stopniu poprawiły sytuację w tej dziedzinie¹².

Spółdzielnia „Samopomoc Chłopska” narzekała na zbyt wysokie obciążenie podatkami gruntowymi przydzielonych im resztówek po rozparcelowanych majątkach ziemskich w wyniku przeprowadzania reformy rolnej. Prawdopodobnie przy ustalaniu kwot podatku nie brano pod uwagę dużego zniszczenia resztówek i kosztów oprocentowania długów pobranych w celu ich zagospodarowania. Zdaniem „Samopomocy Chłopskiej” był to problem, który wymagał kontroli w skali całego kraju. Celem kontroli miało być zapobieżenie sytuacji, w której nadmierny podatek gruntowy doprowadzi do upadku gospodarstw rolnych, a zwłaszcza powstałych z przebudowy ustroju rolnego¹³.

Świadczenia rzeczowe

Kwestią obowiązkowych dostaw produktów rolnych zajmowało się Ministerstwo Apropowizacji i Handlu. W województwie krakowskim w 1945 r. świadczenia rzeczowe były niższe od kontyngentów ściąganych przez Niemców podczas II wojny światowej. Średnio w zbożu wypadało 1,8 q z 1 ha obsianego, zaś w ziemniakach 5 q. Łączna wysokość świadczeń (zależnie od kultury rolnej) wynosiła około 20–30% produkcji rolnej¹⁴. Rolnicy jednak nie mogli sprostać świadczeniom rzeczowym bez strat w masie majątkowej¹⁵.

Rozmiar kontyngentu w zbożu dla województwa krakowskiego wykonany w lecie 1945 r., w czasie gdy nie oceniono jeszcze dokładnie wysokości zbiorów, w rzeczywistości okazał się nierealny. Dlatego też, pomimo starań aparatu świadczeń oraz czynnika społecznego, niemożliwym stało się pobranie planowanych świadczeń w 1946 r. Ministerstwo Apropowizacji i Handlu po potwierdzeniu, że pierwotny wymiar został sporządzony nieodpowiednio, poleciło zmniejszenie świadczeń z 46,14 tys. ton na 35,52 tys. ton. Warto także dodać, iż

¹² AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolniczej Województwa Krakowskiego w mies. listopadzie 1947 r., s. 3–4.

¹³ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego, Oddziału w Krakowie za miesiąc sierpień 1947 r., s. 4.

¹⁴ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc sierpień 1945 r., s. 3–4.

¹⁵ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc marzec 1946 r., s. 2.

dla jednego powiatu województwa krakowskiego ustalono wymiar świadczeń w oparciu o dane sprzed 100 lat¹⁶.

Warunki w województwie krakowskim nie były łatwe z powodu dominacji gospodarstw karłowatych, z których wiele zostało wykluczonych ze świadczeń, ze względu na udzielane gospodarstwom o wielkości do 2 ha bonifikaty. Zatrzymało to momentalnie dopływ zboża. Ponadto przy ustalaniu wysokości dostaw nie wzięto pod uwagę nadmiernych opadów w czasie sprzętu zbóż, głównie pszenicy oraz niszczącego gradu w czasie żniw¹⁷.

Tabela 1. Akcja świadczeń rzeczowych w zbożu i ziemniakach

Obszar	1944/1945 ^a			1945/1946		
	wymierzono ^b	wykonano	dostawa	wymierzono	wykonano	dostawa
	w tys. ton		w % wymiaru	w tys. ton		w % wymiaru
Ogółem	ZBOŻA					
	1131,7	680,9	60,2	953,5	677,7	71,1
Województwo krakowskie	52,7	16,8	31,9	30,9	24,9	80,6
Ogółem	ZIEMNIAKI					
	1 867,7	844,8	45,2	1 329,8	847,4	63,7
Województwo krakowskie	76,9	13,8	17,9	62,3	37,0	59,4

^a – bez Ziem Odzyskanych

^b – dla ziem leżących na zachód od Wisły dokonano wymiaru szacunkowego. Często musiały być zastosowane zmniejszone normy wymiaru z powodu tego, iż w tym rejonie kraju okupacyjne władze niemieckie zdążyły ściągnąć wysoki kontyngent.

Źródło: Główny Urząd Statystyczny Rzeczypospolitej Polskiej, Rocznik statystyczny 1947, Warszawa 1947, s. 94.

Województwo krakowskie w roku gospodarczym 1944/45 wykonało niecałe 32% wymierzonych świadczeń w zbożu oraz prawie 18% świadczeń w ziemniakach. Jednak już w roku następnym wielkości te wzrosły odpowiednio do niemal 81% oraz 60% (tabela 1).

Na terenie województwa krakowskiego zauważono niepokojące zjawisko. Otóż, o ile ludność wiejska w całkowitym zrozumieniu i poczuciu obowiązku obywatelskiego świadczenia rzeczowe za miesiąc wrzesień 1945 r. wykonała w 100% (z małymi wyjątkami), a często z większymi nadwyżkami (pomimo iż

¹⁶ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc marzec 1946 r., s. 1.

¹⁷ Ibidem, s. 2.

w wyniku problemów komunikacyjnych nie otrzymała za dostarczone zboże obiecanych premii), o tyle administrowane przez urzędy państwowe i instytucje społeczne majątki ziemskie wywiązywały się jedynie w nieznacznym stopniu z obowiązku dostaw, tłumacząc się często blahymi powodami¹⁸.

Sytuacja rolnictwa w województwie krakowskim po II wojnie światowej była bardzo trudna. Pojawiły się nawet sugestie zmniejszenia świadczenia rzeczowego w obrębie bydła rzeźnego i trzody chlewnej do wielkości, której mogliby sprostać chłopci. Zły stan rolnictwa mógł wpłynąć negatywnie na ogólną sytuację gospodarczą województwa¹⁹.

Świadczenia rzeczowe miały formę daniny publicznej, ponieważ równość wartości pieniężnej i towarowej za nie tylko w niewielkim stopniu pokrywała ich wartość wolnorynkową²⁰.

Powodem tego, iż rolnicy nie wywiązywali się z nałożonych na nich obowiązkowych dostaw były m.in. trudności transportowe, czy powolne omłoty. Ponadto niewłaściwie przebiegało premiowanie rolników, polegające na dostarczaniu wyrobów przemysłowych w zamian za świadczenia rzeczowe. Wadą systemu premiowego były także za wysokie ceny artykułów dostarczanych wsi²¹.

Nawozy sztuczne

Akcję nawozową prowadzono dwa razy w roku – wiosną i jesienią. Nawozy sztuczne produkowano w kraju oraz importowano z radzieckiej strefy okupacyjnej w wyniku reperacji wojennych, z Norwegii na podstawie umowy, z dostaw UNRRA, a także z USA i Anglii. W 1947 r. na wiosnę importowano do Polski 124 tys. ton nawozów sztucznych, a krajowa produkcja wynosiła w tym czasie 222 tys. ton. Do momentu naprawy Fabryki Związków Azotowych w Mościcach z importu pokryte miało zostać 100% zapotrzebowania na

¹⁸ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc wrzesień 1945 r., s. 4.

¹⁹ M. Kłusek, *Sytuacja rolnictwa w województwie krakowskim po wyzwoleniu w 1945 roku*, „Folia Pomeranae Universitatis Technologiae Stetinensis”, 2010, Oeconomica 282 (60), s. 61.

²⁰ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc marzec 1946 r., s. 2.

²¹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/79, Sprawozdanie z działalności Państwowego Banku Rolnego za czas od dnia 1 czerwca do dnia 1 września 1945 roku, s. 7.

nawozy potasowe i 30% zapotrzebowania na azotowe²². Produkcja nawozów, pomimo tego, że łącznie z importem była większa od ilości, jakie na podstawie norm przedwojennych byłyby odpowiednie na zaopatrzenie w nawozy posiadanej obecnie powierzchni gruntów, była niedostateczna. Ze względu na bardzo wyjałowioną w czasie wojny glebę oraz obniżenie produkcji obornika zapotrzebowanie na nawozy sztucznie znacznie wzrosło²³.

Procedura sprzedaży nawozów sztucznych była skomplikowana i mocno zbiurokratyzowana. Na wiosnę nawozy na wieś dostarczano na drodze przydziałów po cenach sztywnych, w ramach wymiany na zboże, sprzedaży za gotówkę lub na kredyt w cenach komercyjnych. Przydział rolnikom nawozów w cenach sztywnych odbywał się w ograniczonych ilościach i z przeznaczeniem na cele specjalne, zwłaszcza na uprawy roślin przemysłowych. Prawo nabycia nawozów za zboże zależało od stopnia realizacji świadczeń rzeczowych. Jednak, ze względu na niewielki popyt na nawozy musiano kilkakrotnie rozluźnić sztywne zasady, a w połowie kwietnia wszystkie ograniczenia wymiany zostały całkowicie zniesione. Pomimo tego, pod koniec sezonu znaczne ilości nawozów nadal pozostawały niesprzedane, co negatywnie wpłynęło na zbiory.

W sezonie jesiennym natomiast sprzedaż nawozów odbywała się po cenach jednolitych i bez reglamentacji²⁴.

Na brak nawozów skarżyli się rolnicy wielu województw. Nie chcieli wymieniać na nawozy sztuczne zboża, gdyż często nie posiadali takich ilości i woleli nawóz kupić. Spółdzielnie rozpoczęły zatem sprzedaż nawozów za gotówkę, jednak przeliczoną na podstawie wolnorynkowej ceny zboża, przez co stały się one bardzo drogie. Rolnicy starali się pozyskiwać nawozy z zasobów poniemieckich oferowanych na czarnym rynku, gdyż zakup w taki sposób był tańszy²⁵.

W województwie krakowskim brak nawozów sztucznych był bardzo odczuwalny, ich przydziały były niewystarczające i nie pokrywały realnego zapotrzebowania. Obrót nawozami sztucznymi leżał wyłącznie w rękach „Społem”, co wpłynęło na zanik dobrze rozwijającego się w tym zakresie handlu prywatnego²⁶.

²² M. Kłusek, *Państwowy Bank Rolny w latach 1919–1949. Studium historyczno-prawne*, Warszawa 2013, s. 255.

²³ M. Kłusek, *Dokumenty do dziejów Państwowego Banku Rolnego. Tom II. 1945–1948*, Kraków 2013, s. 97.

²⁴ Ibidem, s. 98.

²⁵ M. Kłusek, *Państwowy*, op.cit., s. 256.

²⁶ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Państwowego Banku Rolnego Oddz. w Krakowie za miesiąc wrzesień 1946 r., s. 3.

Dostawa nawozów sztucznych w 1946 r. na kampanię jesienną pod względem ilościowym była dobra (lepsza niż na wiosnę), jednak nieco opóźniona. Problemem wiążącym się z dostawami nawozów była bardzo duża biurokracja. W dziedzinie tej rywalizowały ze sobą Centrala Zbytu Nawozów Sztucznych, „Społem” oraz spółdzielnie terenowe²⁷.

Zgodnie z rozporządzeniem Rady Ministrów z 14 lutego 1946 r. wszystkie nawozy sztuczne zostały oddane do dyspozycji Ministerstwa Apropowizacji i Handlu na akcję wymiany zboża. Jednak ustalona relacja wymiany okazała się zbyt wysoka, w związku z czym na podstawie rozporządzenia z 21 lutego 1946 r. zmniejszono ilość zboża należną za 100 kg nawozów oraz w większym stopniu uprzywilejowano rolników, którzy w 100% wywiązali się ze świadczeń rzeczowych²⁸.

Początkowo akcja ta na terenie województwa dość szybko się rozwijała. Skutkowała ona dostarczeniem państwu 344,5 ton zboża w zamian za 461,3 ton różnych nawozów. Rozdzielono około 741 ton nawozów za zboże sposobem kredytowym (do oddania po zbiorach). Ponadto, aby umożliwić wszystkim rolnikom nabycie nawozów sztucznych, zezwolono na ich sprzedaż po cenach komercyjnych, tzn. 1 tys. zł za 100 kg saletry i saletrzaku oraz 600 zł za 100 kg wszystkich pozostałych nawozów. Na tych warunkach rozprowadzono do dnia 13 maja 1946 r. 3,69 tys. ton nawozów sztucznych. Ogólna ilość nawozów sztucznych dostarczona powiatom wynosiła 7,97 tys. ton, czyli do dnia 13 maja 1946 r. w magazynach spółdzielni w poszczególnych powiatach pozostało 8,1 tys. ton różnych nawozów. Nawozów tych nie pobrano zarówno z powodu zbyt późnego dostarczenia ich na miejsce przeznaczenia, jak też faktu, że dostarczono je partiami jednego rodzaju, a nie różnych. Ze względu na nieterminowe dostawy nawozy te nie mogły mieć szerszego zastosowania. Ponadto, niezależnie od wymienionych ilości nawozów, na terenie województwa rozprowadzono jeszcze około 3 tys. ton różnych nawozów sztucznych na uprawy specjalne. Nawozy te zostały rozprowadzone po cenach sztywnych, tzn. w granicach 220 – 482 zł za 1 q²⁹.

Zapotrzebowanie wiosenne w 1947 r. na nawozy fosforowe i potasowe miało zostać pokryte tylko w małej części, natomiast całkowitych braków spo-

²⁷ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc listopad 1946 r., s. 7.

²⁸ AN Kr, Urząd Wojewódzki Krakowski (UW Kr), sygn. UW II 256, Sprawozdanie ze stanu obsiewu woj. krakowskiego wiosną 1946, za czas do 10 maja 1946, s. 3.

²⁹ Ibidem.

dziewano się w odniesieniu do nawozów azotowych. Ze względu na fakt, że na import saletry chilijskiej nie można było liczyć (wiele krajów zniszczonych przez wojnę wykazywało wielkie zapotrzebowanie na ten nawóz), spodziewano się wystąpienia pewnych trudności w uprawie. Dlatego zwrócono uwagę rolnikom, aby oszczędnie gospodarowali pomocniczymi nawozami azotowymi oraz nawozami naturalnymi, w tym głównie gnojówką. Polecano im także, aby już zimą zaopatrywali swoje gospodarstwa w nawozy sztuczne³⁰. W sezonie wiosennym w 1947 r. do województwa krakowskiego dostarczono 9,92 tys. ton, w tym 5 513 nawozów azotowych i 4,4 tys. ton nawozów fosforowych, co stanowiło 58% zapotrzebowania. Zamarznięcie portów bałtyckich spowodowało, że nawozy importowane nie dotarły na czas i mogły być dopiero wykorzystane w sezonie jesiennym³¹.

Płynne przeprowadzenie remanentów nawozów sztucznych w spółdzielniach możliwe było dzięki rozporządzeniu zwalniającym rolników od konieczności dostawy zboża przy nabyciu nawozów sztucznych. Świadczyło to o deficycie zboża w województwie krakowskim, skutkiem czego rolnicy nie wykupili części nawozów przeznaczonych na akcję zasiewów jesiennych w 1947 r., która została przeznaczona na zasiewy wiosenne. Zapowiedziany na wiosenny sezon przydział 14,5 tys. ton nawozów sztucznych (3 tys. ton azotniaku, 1,5 tys. ton siarczanu amonu, 2 tys. ton saletry, 5,5 tys. ton superfosfatu i 2,5 tys. ton soli potasowej)³² był według rolników nie współmierny z zapotrzebowaniem, gdyż na 1 gospodarstwo wypadało wtedy średnio poniżej 50 kg nawozu³³.

Do niektórych powiatów województwa w 1949 r. dostarczono znaczną ilość nawozów azotowych i potasowych, a zbyt małą nawozów fosforowych, zwłaszcza tomasyny, na którą zapotrzebowanie było wysokie z racji dużego zakwaszenia gleb (np. w powiecie nowosądeckim)³⁴.

³⁰ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc styczeń 1947 r., s. 3.

³¹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie gospodarcze na miesiąc maj 1947 r., s. 15.

³² AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolniczej woj. krakowskiego w miesiącu grudniu 1947 r., s. 4.

³³ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolniczej Województwa Krakowskiego w mies. listopadzie 1947 r., s. 3.

³⁴ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/84, Sprawozdanie ekonomiczne wojewódzkiego

Tabela 2. Rozdział nawozów sztucznych przez Wojewódzką Komisję Rozdziału Nawozów w województwie krakowskim na okres wiosenny 1949 r.

Powiat	Nawóz [ton]						Razem
	azotniak	saletrzak	saletra wapniowa	siarczan amonu	superfosfat	sól potasowa	
Biała	270	165	60	45	630	237,5	1407,5
Bochnia	240	120	30	60	510	157,5	1117,5
Brzesko	225	120	30	45	570	297,5	1287,5
Chrzanów	270	120	25	60	225	122,5	822,5
Dąbrowa	270	150	30	60	655	35	1200
Kraków	360	120	45	60	390	257,5	1232,5
Limanowa	405	115	15	45	510	215	1 305
Miechów	690	390	120	150	1130	367,5	2847,5
Myślenice	435	255	30	60	795	245	1820
Nowy Sącz	450	210	45	90	835	245	1875
Nowy Targ	630	315	15	60	930	205	2155
Olkusz	580	410	60	105	930	230	2315
Tarnów	225	180	30	45	750	-	1230
Wadowice	450	230	45	60	740	262,5	1787
Żywiec	450	150	20	60	400	122,5	1202
Razem	5950	3050	600	1005	10 000	3000	23 604

Źródło: AN Kr, UW Kr, sygn. UW II 292, Rozdzielnik nawozów na okres wiosenny 1949 r.

Przeciętna ilość nawozów sztucznych na 1 ha w 1949 r. wynosiła 41,1 kg (łącna ilość nawozów sztucznych w ilości 23,6 tys. ton przypadająca na obszar 574,03 tys. ha przeznaczony na zasiewy wiosenne)³⁵. Na podstawie tabeli 2 zauważyć można, że spośród wszystkich powiatów województwa krakowskiego największy przydział nawozów sztucznych otrzymał powiat miechowski, natomiast najmniejsza ich ilość przypadała na powiat chrzanowski. Nawozem przydzielanym w największych ilościach był superfosfat, zaś przydziały saletry wapniowej były minimalne.

Produkcja roślinna

Wydajność zbóż w poszczególnych powiatach (stan na sierpień 1945 r.) przedstawiała się następująco: żyta 7–16 q z 1 ha o ziarnie średnim, pszenicy 7–15 q

Oddziału krakowskiego Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji w rolnictwie województwa krakowskiego w miesiącu październiku 1949 r., s. 1.

³⁵ AN Kr, UW Kr, sygn. UW II 819, Protokół z konferencji z dnia 7 października 1948 r. w sprawie rozdziału nawozów sztucznych na wiosnę 1949 roku, s. 2.

z 1 ha o ziarnie miejscami słabym, jęczmienia 8–13 q z 1 ha o ziarnie średnim, owsa 9–17 q z 1 ha o ziarnie średnim. Natomiast zbiory produktów roślinnych na podstawie danych ogólnych wynosiły:

- żyta – 1 750 tys. q,
- pszenicy – 586 tys. q,
- jęczmienia – 384 tys. q,
- owsa – 1 110 tys. q.

Dla porównania z 1938 r. zbiory zmalały o 1762 tys. q jeżeli chodzi o zboża chlebowe i o 1 278 tys. q jeżeli chodzi o zboża pastewne³⁶.

Tabela 3. Zbiory głównych ziemiopłodów w województwie krakowskim

Rok	Zbiory w tys. q					
	pszenica	żyto	jęczmień	owies	ziemniaki	buraki cukrowe
Przeciętna 1934–1938 ^{**}	1017	1968	615	2031	16 572	66
1946 ^{***}	659	1308	295	982	12 321	*
1948	1124	2420	420	1961	10 646	506
1949	1212	2654	485	1906	16 843	715

* Dane nieczytelne

**Przeciętne roczne

*** Dane szacunkowe. Zgodnie z tabelą 3 zbiory zboża w 1946 r. okazały się o 42% niższe od zbiorów przedwojennych. Natomiast już w roku 1949 przekroczyły zbiory z okresu przedwojennego o 11%. Jeżeli chodzi o zboża chlebowe, to zbiory w 1946 r. stanowiły 66% zbóż chlebowych uprawianych przed wojną, zaś w 1949 r. – 130%. Z kolei zbiory roślin okopowych w 1949 r. stanowiły 106% zbiorów uzyskiwanych przed wojną.

Źródło: GUS, Mały rocznik statystyczny 1939, Warszawa 1939, s. 78–79; GUS, Rocznik statystyczny 1947, Warszawa 1947, s. 48; GUS, Rocznik statystyczny 1949, Warszawa 1950, s. 64; GUS, Rocznik statystyczny 1950, Warszawa 1951, s. 46.

W porównaniu do okresu przedwojennego pod uprawę w 1947 r. wykorzystano około 70% gruntów, a około 20 tys. ha wycofano spod uprawy, czego powodem był brak inwentarza i nawozów sztucznych. Były to jednak gorsze tereny, w większej części w powiecie nowotarskim i sądeckim³⁷. W kampanii siewnej 1947 r. żytem obsiano około 145 tys. ha, co stanowiło niemal 100% obszaru preliminowanego, pszenicą około 62 tys. ha, czyli o 8 tys. ha mniej niż

³⁶ M. Kłusek, *Sytuacja*, op.cit., s. 60–61.

³⁷ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc styczeń 1947 r., s. 8.

preliminowano. Mniejsze zasiewy pszenicy wynikały z braku ziarna siewnego³⁸.

Zmniejszyła się uprawa kwalifikowanych roślin okopowych z 894 ha w 1943 r. na 74 ha w 1945 r. (o 91%). Z dużym spadkiem plonów liczonego również w przypadku ziemniaków, co było związane z szerzącym się rakiem ziemniaczanym i brakiem sadzeniaków rakoodpornych³⁹.

Plony ziemniaków w 1947 r. wahały się średnio w przedziale 90–100 q z 1 ha. W rejonach podgórskich i górskich wynosiły około 110–130 q z 1 ha, a na terenach nizinnych 60–100 q z 1 ha (z powodu chłódów i suszy). Spadek plonów w powiatach nizinnych był także skutkiem plagi mszyc, a w konsekwencji nasilenia chorób wirusowych⁴⁰.

Zbiór owoców w sierpniu 1945 r. wykazywał niespotykany od kilku lat urodzaj, w szczególności jabłka i śliwki⁴¹. Sadownictwo w 1949 r. coraz lepiej rozwijało się na południu województwa krakowskiego, przede wszystkim w powiecie nowosądeckim. Wartość produkcji owocarskich zależała w głównej mierze od doboru właściwych odmian dostosowanych do warunków klimatycznych i glebowych. Jednakże w rejonie podgórskim nie było stacji doświadczalnej, w której można by eliminować pewne odmiany owoców⁴².

Produkcja zwierzęca

Spadek stanu pogłowia zwierząt gospodarskich po wojnie, równocześnie produkcji hodowlanej, był większy niż zmniejszenie produkcji roślinnej. Rozwój hodowli był zależy od wzrostu produkcji roślinnej, gdyż hodowla to wyłącznie przetwarzanie produktów roślinnych. Z kolei pogłowiu zwierząt gospodarskich

³⁸ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolniczej woj. krakowskiego w miesiącu grudniu 1947 r., s. 1–2.

³⁹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc październik i listopad 1945 r., s. 5.

⁴⁰ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolniczej woj. krakowskiego w miesiącu październiku 1947 r., s. 2.

⁴¹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc sierpień 1945 r., s. 7.

⁴² AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/84, Sprawozdanie ekonomiczne Wojewódzkiego Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji w rolnictwie woj. krakowskiego w miesiącu wrześniu 1949 r., s. 2.

także wpływa na produkcję roślinną, dostarczając najważniejszego nawozu – obornika⁴³. Rolnictwo odczuwało dotkliwie brak pasz. Niedobór paszy podstawowej i wysokobiałkowej niekorzystnie wpływał na rozwoju hodowli⁴⁴. Tragiczny brak pasz wiązał się z dużą podażą i sukcesywnym spadkiem cen bydła, trzody chlewnej i owiec, a zwłaszcza materiału rzeźnego⁴⁵. Ponadto rozprzestrzenianie się chorób zakaźnych wśród zwierząt ograniczało rozwój hodowlan. Sytuację w zakresie stanu inwentarza żywego poprawiały nieco dostawy UNRRA⁴⁶.

Pogłowie zwierząt w 1946 r. porównaniu do 1945 r. uległo pewnemu zmniejszeniu. Jako powód takiego stanu rzeczy podaje się emigrację gospodarzy wraz z całym inwentarzem na Ziemię Odzyskane, świadczenia rzeczowe oraz sprzedaż inwentarza żywego w celu odbudowy budynków gospodarczych⁴⁷. W porównaniu z rokiem 1946 stan pogłowia w 1947 r. uległ zmianom. Do województwa krakowskiego trafiło kilkanaście tysięcy sztuk bydła i koni pochodzących z importu. Pojawiła się jednak niepewność, czy bydło importowane przetrwa okres przednówkowy ze względu na wysoki brak pasz⁴⁸.

Zwiększenie pogłowia bydła i koni było czasochłonne, co wiązało się z droгим importem tych zwierząt oraz powolnym rozmnażaniem⁴⁹. Wpływ na wysokość pogłowia miał ogromny deficyt paszy i jej wysoka cena. Naturalny przyrost bydła był nieznaczny ze względu na brak opłacalności chowu cieląt wskutek wysokiej ceny mleka⁵⁰. Szybciej rósł stan pogłowia trzody chlewnej, jednak barierą wzrostu okazał się tutaj również brak pasz treściwych i ziemniaków. Owce i kozy nie miały w produkcji hodowlanej tak dużego znaczenia⁵¹.

⁴³ M. Klusek, *Dokumenty*, op.cit., s. 91–93.

⁴⁴ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego, Oddziału w Krakowie za miesiąc maj 1947 r., s. 5.

⁴⁵ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Krakowskiego Oddziału Państwowego Banku Rolnego odnośnie sytuacji rolniczej woj. krakowskiego w miesiącu październiku 1947 r., s. 2.

⁴⁶ M. Klusek, *Dokumenty*, op.cit., s. 92.

⁴⁷ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc marzec 1946 r., s. 6.

⁴⁸ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego, Oddziału w Krakowie z sytuacji gospodarczo-rolniczej Woj. Krakowskiego za miesiąc kwiecień b.r., s. 3.

⁴⁹ M. Klusek, *Dokumenty*, op.cit., s. 92.

⁵⁰ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego, Oddział w Krakowie, za miesiąc czerwiec 1947 r., s. 1.

⁵¹ M. Klusek, *Dokumenty*, op.cit., s. 91–92.

Tabela 4. Stan pogłowia zwierząt w województwie krakowskim w 1938 r. oraz w latach 1945–1947

Okres	Stan pogłowia [sztuk]				
	Konie	Bydło	Trzoda chlewna	Owce	Kozy
VII 1938 r.	145 253	710 333	228 829	90 756	43 225
VII 1945 r.	89 852	339 750	55 753	43 418	46 527
VII 1946 r.	102 812	367 203	96 429	51 591	53 334
VII 1947 r.	112 615	451 643	164 905	54 829	59 759

Źródło: AN Kr, UW Kr, sygn. UW II 3050, Produkcja zwierzęca w województwie krakowskim, s. 1; AN Kr, UW Kr, sygn. UW II 3050, Protokół spisany dnia 13 lutego 1947 roku w Wydziale Rolnictwa Urzędu Wojewódzkiego Krakowskiego przez Inspektora Biura Kontroli Państwa, s. 1.

Działania wojenne spowodowały straty w stanie pogłowia zwierząt. W 1945 r. spadła liczba sztuk wszystkich zwierząt, z wyjątkiem kóz. Wzrost pogłowia kóz można uznać za efekt ubożenia rolnictwa.

W województwie krakowskim dużą rolę odgrywała hodowla owiec, szczególnie na Podhalu, gdzie panowały odpowiednie warunki do ich chowu na dużą skalę. W wyniku wojny została ona jednak zdewastowana. W 1945 r. stanowiła około 48% stanu z roku 1938. W 1947 r. pogłowie owiec wzrosło, osiągając około 60% stanu przedwojennego. Z roku na rok zwiększał się również stan trzody chlewnej, bydła i koni. Jednakże żadne z tych zwierząt do 1947 r. nie osiągnęło stanu z roku 1938 (tabela 4).

Ceny

Sytuacja rolnictwa w odniesieniu do wydajności produkcyjnej stopniowo w dalszym ciągu pogarszała się, czego powodem były duże zniszczenia okupacyjne w inwentarzu żywym i martwym oraz ciągle rozwierającymi się „nożycami cen artykułów przemysłowych i rolniczych, z niekorzyścią dla tych drugich. W rezultacie takiej sytuacji sukcesywnie osłabiała się siła nabywcza rolnictwa”⁵².

Sprawę zwiększenia siły nabywczej wsi nie można było sprowadzać do kwestii podniesienia lub utrzymania na odpowiednio wysokim poziomie cen zbóż. Oficjalne oświadczenie, mówiące iż „nożyce cen układają się na korzyść rolnictwa i zaczynają w roku bieżącym dźwignąć przynajmniej dla rolnictwa”

⁵² AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Oddziału Krakowskiego Państwowego Banku Rolnego za miesiąc październik i listopad 1945 r., s. 4.

nie wyczerpywało problemu, odchodząc nawet już od faktu, że ceny artykułów przemysłowych były nadal wysokie i nieadekwatne do cen artykułów rolniczych⁵³.

Utrzymywanie się w różnych rejonach województwa krakowskiego znacznych różnic cen wynikało z odmiennych warunków gospodarczych poszczególnych jego terenów, w zależności od zniszczeń wojennych, stanu gospodarstw i ich możliwości zagospodarowania oraz środków komunikacji i transportu⁵⁴.

Wskaźnik cen detalicznych żywności oraz kilkudziesięciu określonych artykułów gospodarczych i odzieżowych (w lipcu 1939 r. wynosił 1), w pierwszych 9 miesiącach 1945 r. obniżył się ze 100 w styczniu i 130 w marcu do 78 we wrześniu, od października 1945 r. ciągle wzrastał aż do końca lutego 1946 r. (wynosił 119), a od tej pory do czerwca coraz wolniej podnosił się, osiągając 25 maja 1946 r. poziom 126,19. W dalszej kolejności nastąpił lekki proces zniżkowy, który zatrzymał się we wrześniu 1946 r. na poziomie 103,52 i od tego momentu rozpoczął się kolejny proces wzrostu, który w końcu listopada wynosił ponad 120⁵⁵.

Odnosnie cen żywności, to za wyjątkiem nabiału (masło, jaja) ceny detaliczne głównych artykułów nie zmieniły się. Cena cukru utrzymała się na poprzednim poziomie i wynosiła 190 zł za 1 kg. W listopadzie 1946 r. z obrotu handlowego wyłączono mąkę pszenną 70-procentową i niżej %, tym samym nie było jej w sklepach, jednakże pojawiła się na czarnym rynku. Pozostałe mąki, przetwory zbożowe i mączne dopuszczone do obrotu pozostały na poziomie ostatnich miesięcy. Na przykład cena mąki pszennej 80% to 50 zł za 1 kg. Ponadto podwyższe nie uległy ceny takich produktów jak: kaszy jaglanej, siekanej, jęczmiennej, fasoli, grochu, chleba, bułek, marmolady, z kolei takie produkty jak chleb i bułki, których ceny we wrześniu 1946 r. zostały uregulowane i oparte o dostateczną podaż mąki, potaniały w porównaniu do miesięcy poprzednich. Podrożały natomiast jaja i masło⁵⁶.

Zauważyć zatem można, iż sytuacja dotycząca cen żywności nie uległa „huśtawce cen”, gdyż pozostawały one nadal na stosunkowo niskim poziomie,

⁵³ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddz. w Krakowie na miesiąc październik 1946 r., s. 1.

⁵⁴ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie z działalności Oddziału za miesiące: czerwiec i lipiec 1945 r., s. 3.

⁵⁵ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc listopad 1946 r., s. 11.

⁵⁶ Ibidem.

aczkolwiek na około 10% wyższym niż na początku września 1946 r., za wyjątkiem jednak grupy nabiałowo-tłuszczowej. W listopadzie dopiero ogólny poziom cen żywności oraz utrzymania wzrósł znowu o niecałe 5%⁵⁷.

Z powodu sezonowego braku jaj pod koniec listopada 1946 r. ceny ich wynosiły 25 zł za 1 szt. Niedostateczna podaż zboża spowodowała wyżkę cen niektórych gatunków kasz i mąki pszennej. Podrożały także ziemniaki. Z kolei jarzyny albo znikwały sezonowo z rynku albo drożały. Jeżeli chodzi o towary kolonialne, których zapasy nie były uzupełniane poprzez import i wyczerpywały się, to ceny ich także rosły. Ceny pozostałych artykułów żywnościowych nie odznaczały się zmianami, za wyjątkiem cukierków z fabryk państwowych, które zwykowały o 10%. Istniało ryzyko podwyższenia cen mięsa, dotąd utrzymującego się na poziomie poprzednim w razie wystąpienia tendencji wzrostowej cen bydła i trzody u producentów, pozostającej w związku z lekką podwyżką cen zbóż, a w większym stopniu z niedostatkiem otrąb i szybkim tempem ich drożenia z powodu ograniczonego przemiału zboża⁵⁸.

Do ujednoczenia organizacji rynku zbożowego i regulacji dotychczasowego systemu cen zbożowych przyczynić miała się w największym stopniu giełda zbożowo-towarowa, która swą działalność w województwie krakowskim rozpoczęła w lutym 1947 r.⁵⁹

Podsumowanie

Województwo krakowskie poniosło duże straty w wyniku działań wojennych. Wieś krakowska musiała zmierzyć się z odbudową gospodarstw zarówno w dziedzinie produkcji roślinnej, jak i zwierzęcej. Pomimo wielkich wysiłków powiększenie produkcji roślinnej okazało się zagadnieniem trudniejszym niż w przypadku produkcji zwierzęcej.

Na wsi powszechnie panowała bieda. Chłopi uzyskiwali niskie dochody z własnej działalności, a obarczeni byli podatkami gruntowymi, czy też obowiązkowymi dostawami, czemu często nie mogli sprostać. Siła nabywcza rolników nie umożliwiała zaopatrywania się ich w niezbędne towary przemysłowe.

⁵⁷ Ibidem.

⁵⁸ Ibidem, s. 12.

⁵⁹ AN Kr, PBR Kraków, sygn. 29/620/81, Sprawozdanie ekonomiczne Państwowego Banku Rolnego Oddziału w Krakowie za miesiąc styczeń 1947 r., s. 13.

Problemem dla rolnictwa była dominacja gospodarstw karłowatych i ich rozproszenie, niedostatek nawozów organicznych i mineralnych, które nie pokrywały realnego zapotrzebowania oraz brak pasz.

Pierwsze lata po zakończeniu wojny to także okres wzrostu cen żywności, m.in. wskutek spadku podaży lub problemów komunikacyjnych.

SUMMARY

This article presents the difficult agricultural situation in the voivodeship of Kraków in the period from 1945 to 1949 as compared to the conditions present before the World War II. It shows the general principles of how agricultural farms functioned, the way land tax was collected, the quota collected from the farmers, the fertilization conditions in the voivodeship, the crop and animal production. The article also refers to the prices of basic farming products and other products that were binding in that period.

Keywords: voivodeship of Kraków, land tax, artificial fertilizers, payment in kind, crop production, animal production, prices